

О. О. КОЛЯДЕНКО

(Київ, Україна)

ТЕРМІН ФРЕЙМ У ЛІНГВІСТИЦІ

Проаналізовано особливості функціонування терміна *фрейм* у лінгвістиці, окреслено основні підходи до його визначення. Виокремлено структурні й типологічні особливості фрейму порівняно з іншими типами когнітивних одиниць. Розглянуто основні класифікації фреймів.

Ключові слова: фрейм, когнітивна одиниця, лінгвістична термінологія.

Протягом останніх років у вітчизняному мовознавстві зросла кількість досліджень, в основі яких лежить когнітивний підхід до вивчення мовних явищ. Такий підхід збагатив лінгвістичні дослідження новим поняттєвим апаратом, різними методами й експериментальними процедурами, дозволив по-новому підійти до розв'язання проблем вербалізації інформації у процесі пізнання навколишнього світу, способів представлення мовних одиниць у людській свідомості та їхньої участі у забезпеченні комунікації. Одним із базових методів аналізу механізмів взаємодії вербальних та когнітивних структур є фреймовий аналіз. Вивчення фреймів дозволяє зрозуміти механізми концептуалізації об'єктивованих у мові понять та явищ дійсності, саме тому фреймовий аналіз стає актуальним не лише серед учених-лінгвістів, але й серед літературознавців та представників інших галузей знань.

Проте введення нового терміна до лінгвістичної парадигми не лише відкрило нові можливості, але й призвело до певних труднощів, пов'язаних насамперед із його поняттєвою розмитістю [11, с. 3]. Зокрема, чимало досліджень зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, присвячених фреймовому аналізу мовних явищ, починаються не лише з обґрунтування вибору методу дослідження, а й з аналізу власне поняття “фрейм” (див. праці Д. Таннен, М. Р. Л. Петрук, К. Ф. Бейкер, Л. О. Ніжегородцевої-Кириченко, Ж. В. Ніконової, У. О. Карпенко, С. В. Козак та ін.). Водночас трактування цього феномену зазвичай мають істотні розбіжності.

Уведення терміна *фрейм* на початку 70-х рр. ХХ ст. до концептуального апарату досліджень зі штучного інтелекту належить М. Мінському. Фрейм (у перекладі з англійської ‘рамка’) дослідник визначає як сформовані у певний спосіб інформаційні дані, які відтворюють набуті досвідним шляхом знання про певну стереотипну ситуацію (поняття “ситуація” має узагальнений зміст, оскільки може позначати дію, образ, розповідь тощо). На думку вченого, графічно фрейм можна представити багаторівневою мережею, яка складається з вузлів і зв'язків між ними. Верхні, суперординаційні вузли мережі чітко визначені, оскільки сформовані поняттями, зміст яких завжди відповідає ситуації, яку цей фрейм представляє. Нижче цих вузлів, на субординаційних рівнях, розташовані термінальні вузли – облігаторні компоненти, вербалізація яких залежить від мовленнєвої ситуації [8].

У психології *фрейм* розглядають як фіксовану систему параметрів, що описують той чи той об'єкт або подію [13, с. 645]. У соціології цей термін застосовано в концепції Е. Гоффмана (пов'язаний із теорією Г. Бейтсона), згідно з якою “фрейм – “аналітичне рещтування” – підпори, за допомогою яких людина усвідомлює свій досвід” [3, с. 186]. У лінгвістичних дослідженнях уперше термін *фрейм* використав Ч. Філлмор [2, с. 55]. Він інтерпретував концепцію М. Мінського у межах генеративної граматики та граматики відмінка з метою визначення семантичних ролей компонентів ситуації, що моделюється у свідомості мовця. У зазначеному аспекті поняття “фрейм” наближається за своїм змістом до поняття “відмінкова рамка”, тобто системи вибору мовних засобів, пов'язаних із прототипом сцени (або типової ситуації). У подальших дослідженнях лінгвіст визначає фрейм як “особливі уніфіковані конструкти, або схематизації досвіду” [14, с. 53]. Еволюція уявлень про фрейм у потрактуванні Ч. Філлмора завершується ототожненням фреймів із когнітивними структурами, знання яких асоційоване з концептами, представленими словами [16, с. 314]. Фрейм постає як модель прототипного значення лексичної одиниці, завдяки якій ідентифікується закладена в семантику знака інформація про світ [16].

Якщо спробувати узагальнити все розмаїття потрактувань, можна виділити різне розуміння терміна *фрейм* у лінгвістиці: 1) фрейм як система вибору мовних засобів – граматичних правил, лексичних одиниць, мовних категорій, – пов'язаних із прототипом сцени (Ч. Філлмор); 2) фрейм – сукупність стандартизованих дійсних і потенційних знань про явища, що мають складну багатокомпонентну структуру, цілісне уявлення про багаторівневий концепт (З. Д. Попова, Й. А. Стернін, А. П. Бабушкін); 3) фрейм – когнітивна модель, що репрезентує знання й оцінки, пов'язані з конкретними, часто повторюваними ситуаціями (Ф. Унгерер, Х.-Й. Шмідт); 4) фрейм як одиниця знань, організована навколо концепту, що містить відомості про суттєве, типове та можливе для цього концепту в межах певної культури (Т. А. Ван Дейк, Р. Богранд, В. Дреслер).

Аналіз праць різних дослідників, присвячених вивченню природи фрейму як самостійної когнітивної структури, дозволяє виділити такі його специфічні риси:

1. Фрейм – структура репрезентації досвідного знання людини, яка пов'язує ментальну сферу з мовною. На відміну від інших типів когнітивних одиниць (наприклад, образу), фрейм є змістовим каркасом майбутнього висловлювання (Ч. Філлмор, Дж. Андор та ін.). За допомогою фрейму відбувається перехід об'ємної ментальної одиниці в лінійну вербальну структуру. “Зворотній процес спостерігаємо в ході декодування інформації, коли мовна структура проходить крізь утворений реципієнтом фрейм, розгортається і викликає в його свідомості відповідні образи і поняття” [9, с. 20].

2. Фрейм – структура репрезентації знань у формі схеми референтної ситуації, яка становить набір зумовлених нею ознак. Саме набір специфічних ознак відповідає за ідентифікацію кожної конкретної ситуації або денотата в свідомості людини, закріплює досвід відбиття відрізка дійсності через співвіднесення його з одиницею мовного тезаурусу.

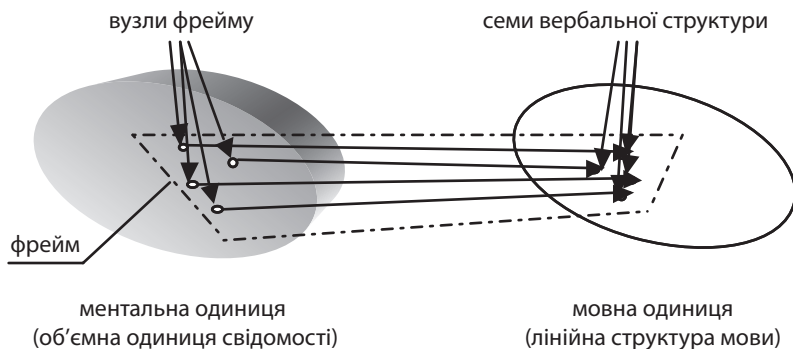


Схема 1. Перехід когнітивної структури у вербальну

3. Фрейм – репрезентація знань про типову ситуацію, яку формально можна представити через фіксований набір зумовлених нею змістових компонентів (вузлів, або слотів) та відношень між ними, причому верхні рівні фрейму завжди відповідають зафіксованій у свідомості ситуації, а нижні містять термінали, що можуть заповнюватися через поглиблення інформації про ситуацію, образного уявлення про неї. Один і той самий вузол може бути компонентом різних фреймів, які, поєднуючись, утворюють розгалужену міжфреймову мережу.

Центральні вузли фрейму поєднані пропозитивно, причому пропозиція – не лише прообраз певної ситуації (диктум), а й її суб’єктивна модальність, стратегії суб’єкта, прагматика, емоційність тощо (КСКТ, с. 187). Отже, пропозиція розглядається як конститутивний елемент фрейму [6, с. 14–15; 7, с. 259; 10, с. 50; 11, с. 25; 13, с. 73].

Стереотипний набір вузлів фрейму не визначає стереотипність концептуальної структури, яка його наповнює. Фрейм лежить в основі когнітивних структур іншого типу – репрезентованого в мові образу, уявлення тощо. Когнітивна структура, що криється за фреймом, має індивідуальний характер, який залежить від типу мислення та психологічних характеристик носія мови [4, с. 163; 9, с. 22; 13, с. 75–76]. Водночас фреймова структура є необхідною умовою їхньої вербальної матеріалізації, оскільки через неї відбувається сполучення ментального з вербальним. На підтвердження цієї тези наведемо дані вільного асоціативного психолінгвістичного експерименту, за умовами якого реципієнти (40 осіб віком від 16 до 19 років) мали детально описати образ, сцену, відчуття, що виринули в їхній свідомості, коли вони чули слово *страх*. Аналіз асоціатив дозволив виділити в структурі фрейму “страх” слоти “каузація”, “експірієнцер” “суб’єктивні відчуття”, “зовнішній прояв”. Водночас було встановлено, що когнітивний образ, який криється за лексичною одиницею, має розбіжності у 80% випадків. Наприклад, зазначену вербальну одиницю співвіднесено в свідомості реципієнтів з такими когнітивними утвореннями: 1) “людина з величезними очима, що тремтить від жаху” (слоти “зовнішній прояв” та “експірієнцер”); 2) “я тікаю від собаки” (слоти “зовнішній прояв” та “експірієнцер”); 3) “вампір” (слот “каузація”); 4) “самотня людина, яка блукає порожніми вулицями міста”

(слоти “каузація”, “суб’єктивне відчуття” й “експірієнцер”); 5) “похорон” (слот “каузація”); 6) “відчуття холоду, незахищеності” (слоти “експірієнцер” і “суб’єктивне відчуття”) та ін.

Таке розмаїття образів свідчить про те, що стереотипність, приписувана мовознавцями фрейму, стосується насамперед більш-менш сталого набору його вузлів, що дозволяє співвіднести когнітивну сутність із відповідною мовною одиницею. Відповідно, обсяг ментальної одиниці, в основі якої лежить той самий каркас, може бути заповнений носіями мови індивідуально.

Фрейм — багатоаспектний когнітивний феномен, безпосередньо пов’язаний із процесами мовної категоризації, зберігання та представлення інформації, а також із продукуванням мовлення та організацією дискурсу. Чітка структурованість фрейму, його лінгвокогнітивний статус зумовили широке використання теорії фреймів у різних напрямках лінгвістичних досліджень, зокрема: у визначенні особливостей використання лексичних одиниць національної мови; у вивченні дериваційних процесів; в аналізі граматичних структур національної мови; в описі структури художнього, наукового та публіцистичного тексту, його прагматики; у дослідженні когнітивних одиниць і процесів; в аналізі мовленнєвих актів; у перекладознавстві; у вивченні терміносистем тощо.

Фреймовий аналіз лексики, граматики та прагматики національних мов, на думку мовознавців, є актуальним методом сучасних лінгвістичних досліджень, особливо у сфері міжкультурної комунікації та теорії комунікації загалом [9; 13; 15; 17].

“Багаторівневість складників концептосистеми, механізм їхнього висвітлення у процесі оброблення знань та при використанні у мовленнєво-комунікативній діяльності, різнотипність завдань когнітивного аналізу зумовлюють диференціацію типів фреймових структур” [13, с. 76]. Невипадково в когнітивній лінгвістиці використовують їхні численні різновиди, кожен з яких має кілька дефініцій.

Так, за походженням виділяють такі типи фреймів: 1) первинні, що відповідають первинним схемам сприйняття та інтерпретації подій; вони дозволяють локалізувати, сприймати, визначати безмежну кількість подій та давати їм найменування; 2) вторинні, такі, що трансформують діяльність, усвідомлену в термінах первинної системи фреймів [3, с. 81].

Відповідно до концептуального наповнення фреймів виділяють: 1) статичний фрейм — структура, що містить знання про певний стан речей; 2) динамічний (сценарій / скрипт) фрейм — структура, яка представляє процедурні знання про перебіг подій [СЛТЕ, с. 646; 15, с. 22; 17, с. 5].

Відповідно до принципу репрезентації знань: 1) статичний фрейм є “пакетом”, “ланкою” схематизованого досвіду людини; динамічний фрейм відбиває категорійний досвід людини в процесі мовленнєвої діяльності як змістовий каркас її дискурсивної діяльності [6, с. 22].

За типом інформації, яку репрезентує фрейм: когнітивно-семантичний, такий, що відбиває специфічні структури мислення; культурний, такий що застосовують для представлення інформації про особливі елементи культури [14, с. 14].

За ієрархічною організацією виділяють: 1) прості / базові фрейми, які демонструють найзагальніші принципи категоризації організації вербалізованої інформації [5, с. 83], зокрема предметний (та сама сутність містить характеристику своїх кількісних, якісних, буттєвих, локативних і темпоральних параметрів), акціональний (у центрі уваги цього типу фрейму перебуває взаємодія одного предмета з іншими, які наділяються відповідно до характеру взаємодії семантичними ролями: агенс, інструмент, пацієнс, адресат, мета, причина, наслідок, результат, бенефіціант та ін.), посесивний (цей тип фрейму демонструє міжпросторовий зв'язок ЩОСЬ-власник (possessor) має ЩОСЬ-власність (possessed), таксономічний (презентує відношення категоризації, в межах яких виділяють родо-видові (ЩОСЬ-вид є ЩОСЬ-рід: собака / є / тварина) та рольові (ЩОСЬ-вид є ЩОСЬ-роль: собака / є / соня) відношення), компаративний (об'єднує сутності на основі їхньої тотожності або подібності) [5, с. 83–84]; 2) складні фрейми / комплексні фрейми / міжфреймові мережі / макрофрейми – когнітивні структури, утворені внаслідок інтеграції кількох базових фреймів [1, с. 8; 5, с. 84; 7, с. 9]. За ступенем внутрішньосистемної інтеграції складні фрейми поділяють на: суперфрейми – концептуальні структури, які складаються з двох інтегрованих фреймів; мегафрейми – концептуальні моделі, що складаються з двох фреймів, які структурують відносно автономні динамічні події, зв'язок між якими здійснюється через трансформацію; фреймові мережі – концептуальні моделі, які структурують дистантно розташовані ситуації, поєднані тематикою та компонентами (об'єктами чи суб'єктами) [1, с. 9–10].

Отже, фрейми можемо класифікувати за такими параметрами: походження, концептуальне наповнення, принцип репрезентації знань, тип репрезентованої інформації, ієрархічна організація. Запропонована класифікація, звичайно, не є вичерпною, а тому потребує розширення та систематизації. Це сприятиме уніфікації одиниць терміносистеми когнітивної лінгвістики та лінгвістики загалом.

Зазначимо, що термін *фрейм* як один із базових у когнітивістиці призвів до появи інших терміноодиниць: *фреймовий аналіз* (*вимір, зміст, комплекс, конфлікт, компонент, ланцюг, підхід, репрезентант*), *фреймова структура* (*адаптація, ієрархія, інтеграція, інформація, мережа, модель, організація, позиція, пресупозиція, репрезентація, семантика, система, схема*), *фреймове знання* (*моделювання, конструювання, термінознавство*), *пропозиційно-фреймовий аналіз*, *пропозиційно-фреймова структура*, *гештальтно-фреймовий підхід*, *концептуально-фреймовий аналіз*, *фреймінг*, *рефреймінг*, *субфрейм*, *мікрофрейм*, *скетч-фрейм*, *фрейм-сценарій* тощо, які також потребують подальшого ґрунтовного вивчення та систематизації, оскільки у наукових дослідженнях їх уживають непослідовно й трактують у різний спосіб.

1. Багумян О. В. Текстова ситуація “Соціальний захист”: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі різностильових англійських текстів): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 20 с.
2. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: (Курс лекций по англ. филологии): Учеб. пос. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – 124 с.

3. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта. — М.: Ин-т социологии РАН, 2004. — 752 с.
4. Дейк Ван Т. А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. — 1988. — Вып. 23. — С. 153–212.
5. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — 2004. — № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. — С. 81–92.
6. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського ун-ту. Серія: Філологічні науки. — Черкаси, 1999. — Вип. 11. — С. 3–20.
7. Козак С. В. Релевантність теорії фреймів у сучасній лінгвістиці // Науковий вісник Волинського держ. у-ту ім. Л. Українки. Розділ VIII. Когнітивна лінгвістика. — Луцьк, 2007. — № 3. — С. 257–260.
8. Минский М. Фреймы для представления знаний. — М.: Энергия, 1979. — 152 с.
9. Никонова Ж. В. Фреймовый анализ речевых актов (на материале немецкого языка): Автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. — Нижний Новгород, 2009. — 41 с.
10. Осадчий Н. А. Однокоренная лексика русских народных говоров: Фреймовая структура гнезда. — М.: Книжн. дом «Либроком», 2009. — 304 с.
11. Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней. — Минск–Москва: Минск. гос. пед. ин-т ин. яз., Ин-т языкознания РАН, 1992. — 112 с.
12. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. — Воронеж: Истоки, 2001. — 191 с.
13. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд): Навч. пос. — К.: Фітосоціоцентр, 1999. — 148 с.
14. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. — М., 1988. — Вып. 23. — С. 52–92.
15. Хайруллин В. И. Перевод и фреймы: Учеб. пос. — М.: Книжн. дом «Либроком», 2010. — 144 с.
16. Fillmore C. J., Baker C. A Frames Approach to Semantic Analysis // The Oxford Handbook of Linguistic Analysis / B. Heine, H. Narrog (Eds.) — Oxford: Oxford Un-ty Press, 2010. — P. 313–340.
17. Petrucci M. R. L. Frame Semantics // J. Verschueren, J. Osternam, J. Blommaert and C. Bulcaen (eds.). Handbook of Pragmatics. — Philadelphia: John Benjamins, 1996. — P. 1–8.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- КСКТ — Демьянков В. З. Фрейм // Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. — М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. — С. 186–189.
- СЛТЕ — Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілля-К, 2006. — 716 с.

О. О. Koliadenko

TERM FRAME IN LINGUISTICS

The term *frame* in linguistics is analyzed, main approaches to the term determination are characterized in the paper. Structural and typological peculiarities in comparison with other terms for cognitive units are emphasized. Different classifications of frames are examined.

Key words: frame, cognitive unit, linguistic terminology.